

Ana Grgić – Davor Nikolić

ANTONOMAZIJA – FIGURA KULTURNOGA PAMĆENJA

Ana Grgić – Davor Nikolić, *Filozofski fakultet, Zagreb, prethodno priopćenje*

UDK 81'373.23
930.85:130.2
81:130.2

U radu se analizira funkcija antonomazije kao figure kulturnoga pamćenja. Taj trop, koji se u antici definirao kao zamjena vlastitog imena apelativom, epitetom ili perifrazom, u novovjekovnim se retorikama shvaća i kao obrnuta pojava, koja se naziva vosijanskom antonomazijom. Kulturnim se pamćenjem prenose te čuvaju figurativne i leksikalizirane antonomazije (eponimi) tzv. velikih imena, bilo stvarnih vladara, vojskovođa i umjetnika bilo književnih i filmskih likova. Nasuprot tim "velikim" imenima, kulturno pamćenje manje zajednice (regije, sela ili roda) određenim nadimcima (zapravo antonomazijama) učvršćuje svoje kolektivno pamćenje. Tipični su primjeri patronimi i metronimi te imena koja žene dobivaju prema mužu, djevojačkom prezimenu ili pak mjestu iz kojega dolaze.

Ključne riječi: *antonomazija; antroponimi; kulturno pamćenje; onomastika; retorika; tropi*

1. Uvod

U retorici je odavno poznata istina kako više figura nastane u jednom danu na tržnici nego tijekom višednevnih akademskih skupova (Genette 1985: 52). Ipak, ovaj aforizam ne govori samo o kvantiteti, tj. o većoj produktivnosti "neobrazovanih" ili "nestručnih" govornika, nego mnogo više o nesvjesnoj i spontanoj upotrebi, a time i stvaranju novih figura u prirodnom komunikacijskom okruženju. Figure u svakodnevnom govoru uspješno ostvaruju svoju funkciju upravo zato što su "prizvane" iz jezične riznice koja je istovremeno i individualna (idioletalna), ali i nadindividualna (dijalektalna, standardnojezična, općenito kulturna). Mi i upotrebljavamo određenu figuru nesvjesno jer smo u kodu određenog jezika (time i kulture), koji dijelimo s ostalim sudionicima komunikacijskoga procesa. Kada kôd nije zajednički ili ga sudionici ne dijele na jednakim razinama, nastaju nesporazumi pa i humoristični efekti. Za nas

posve uobičajena figura *na licu mjesta* ne može se samo “prevesti” na drugi jezik jer on ili ima drugačiju figuru za isti pojam ili ga jednostavno nije figurativno nikada ni imenovao¹. Naravno, kao što postoje figure koje su ograničena kulturnog prostora, postoje i one koje su razumljive svim sudionicima iste kulture, istoga kulturnoga kruga, a u današnje globalno doba neke su zbilja osvojile cijeli svijet. Jedna od figura, točnije tropa, koji ima takvu sposobnost jest i antonomazija.

2. Antonomazija – figurativna i leksikalizirana upotreba

Retorički priručnici opisuju antonomaziju² kao trop koji zamjenjuje vlastito ime općom imenicom, epitetom ili perifrazom (sažeto, apelativ zamjenjuje ime). Pojedini priručnici ne navode izrijekom sve ove mogućnosti zamjena nego naglašavaju određenu. Tako Kvintilijan (1984: 268) u svojoj definiciji ističe zamjenu vlastitog imena epitetom ili perifrazom, a takvu definiciju nalazimo i u *Rečniku književnih termina* (Popović 2007: 47). Ipak se češće u definiranju antonomazije ističe zamjena apelativom (v. Dumarsais i Fontanier 1967: 132; Fontanier 1968: 95; Dupriez 1980: 58; Morier 1981: 116; Lausberg 1990: 72; Drews 1992: 753; Cuddon 1999: 47), s tim da se uz apelativ navode i/ili epitet i/ili perifraza. Antonomaziju kao isključivo zamjenjivanje vlastitog imena perifrazom donose jedino leksikoni antičkih termina (npr. Anderson 2000: 23; Škiljan 2003: 21). Pojedini autori u definiranju navode samo epitet ili atribut, ali je iz ponuđenih ilustracija vidljivo da se pod time podrazumijevaju i zamjene apelativima i/ili perifrazama (npr. Shipley 1964: 40; Škarić 2008: 123)

U antici se tako govorilo *Pjesnik* za Homera (kod Grka) ili Vergilija (kod Rimljana), *Govornik* za Demostena i Cicerona; u srednjem vijeku Aristotela se nazivalo *Filozofom*, a Averroesa *Komentatorom*. Dakle, određena vlastita imena zamjenjuju se apelativom jer su individualizirala njegovu općenitost i vezala ga samo uz sebe. Naravno da ovo “samo uz sebe” treba shvatiti uvjetno jer su i neki spomenuti primjeri pokazali prostornu i vremensku ograničenost pojedinih antonomazija.

Novovjekovne pak retorike antonomazijom nazivaju i obrnutu pojavu, da vlastito ime zamjenjuje apelativ. Tu dvojnju narav antonomazije, zamjenjivanje imena individue imenom vrste, ali i imena vrste imenom individue, uočio je nizozemski retoričar iz XVII. st. Gerardus Johannis Vossius³. Po njemu se ovaj drugi tip antonomazije još naziva i *vosijanskom*, za razliku od *prave* ili *antičke* (Benčić 1995: 196; Popović 2007: 47). Događalo se u povijesti, a događa se i danas, da se određeni pojedinac toliko istakne nekom vrlinom ili manom da njegovo ime postane svojevrsni sinonim za tu osobinu. Radi se o

¹ Takvom nespretnom prevodenju davno se narugala sarajevska *Top lista nadrealista*. U jednom skeču reporter uporno govori: *Pođimo “na lice mjesta” – “on the face of the place”, što bi rekli kolege sa BBC-a.* (<http://www.youtube.com/watch?v=Zi9FIgAlcYk>)

² *Antonomazija* dolazi od grčkih riječi *anti* (umjesto) i *onomazein* (imenovati).

³ U Vossiusovim radovima koji obrađuju ovu problematiku (*Rhetorices contractae*, 1621. i *Elementa rhetoricae*, 1625.) vidljiv je utjecaj teorije Petra Ramusa (Pierre de la Ramée) o četirima osnovnim tropima (metafori, metonimiji, ironiji i sinegdohi) (v. Meyer et al. 2008: 111).

apstrahiranju, odnosno svodenju pojedinca na samo jednu značajku koja antonomazijom postaje neodvojiva od njegova imena. Kada se upotrebljava, to vlastito ime naizgled priziva isto značenje kao i apelativ koji zamjenjuje, ali, kao što je slučaj i sa svakim drugim tropom, ovdje nije riječ tek o pukoj supstituciji nego i o unošenju konotacija, određenog “viška” smisla (Genette 1985: 59). Tako primjerice vlastitim imenima *Krez*, *Mida*, *Rockefeller* ili pak *Onassis* zamjenjujemo riječ “bogataš”. Sva su ova imena stvarnih ili izmišljenih osoba “zapamćena” i ona bi trebala jednoznačno referirati na pojam koji zamjenjuju. Ipak, nedavno provedeno istraživanje (Grgić i Nikolić 2011) utvrdilo je da su upotreba i razumijevanje pojedinih antonomazija ovisni prije svega o dobi i obrazovnom statusu govornika. Tako npr. mlađi govornici pojam bogataša izrazito povezuju s *Billom Gatesom*, a znatno manje s *Rockefellerom*, koji je u ovome slučaju za starije ispitanike i dalje primarna antonomazija. S druge pak strane, *Ksantipu* su kao “svadljivu, čangrizavu ženu” podjednako dobro prepoznavali i mlađi i stariji govornici, ali višeg stupnja obrazovanja. Povijesne, mitološke, a donekle i književne antonomazije pokazuju se karakterističnima za školovanje govornike, dok istovremeno i mlađi i stariji podjednako dobro prepoznaju i upotrebljavaju biblijske antonomazije. U skladu je to i s istraživanjima na području hrvatske frazeologije (Ribarova 2001) i tradicijske kulture (Botica 1995).

Osim u figurativnoj, tropi se javljaju i u leksikaliziranoj upotrebi, a tada u potpunosti gube svoju figurativnost i postaju *katakreza*. Sama je pojava iznimno česta, skoro svakodnevna (Znika 2003-2004: 575), jer se leksik osim tvorbom novih i usvajanjem stranih riječi, širi i takvim “okamenjenim” ili “mrtvim” tropima (Bagić 2010b: 7). Kada vosijanska antonomazija izgubi svoju figurativnost, drugim riječima kada se leksikalizira, takva se katakreza naziva eponimom⁴. Često se izumi nazivaju prema izumitelju (*galvanizacija* prema fizičaru Luigiju Galvaniju; *brajica* prema svome izumitelju Louisu Brailleu), određeni proizvodi ili pojave prema osobama uz koje se njihov nastanak veže (*silueta* prema francuskom ministru financija iz XVIII. st. Étienneu de Silhouetteu; *bojkot* prema britanskom satniku Charlesu Boycottu), a neki su eponimi ušli i u frazeme (npr. *lupa kao maksim po diviziji* – prva strojnica dobila je ime po svome izumitelju Hiramu Maximu).

3. Antonomazija i kulturno pamćenje

Bez pojma *kulturno pamćenje*⁵ danas je teško zamisliti suvremene historiografske rasprave. Iz historiografije se taj pojam proširio na kulturne studije, a danas se kroz prizmu toga pojma razmatra i jezik, posebice frazemi nekoga jezika jer su upravo oni, više nego druga područja vokabulara, povezani s tradicijom, kulturom i povijesti (Matešić 1993: 294). Za razliku od pamćenja pojedinca, pamćenja kao individualnoga i

⁴ U onomastici se ova pojava, preobrazba antroponima u apelativ, naziva *apelativizacija* ili *deonimizacija* (Šimunović 2009: 75).

⁵ Pojam prvi uvodi njemački egiptolog Jan Assmann, jedan od najutjecajnijih europskih teoretičara kulture, u svojoj knjizi *Das kulturelle Gedächtnis* (1992.), proširujući teoriju *kolektivnog pamćenja* M. Halbwacha.

privatnoga, pod pojmom se kulturnoga pamćenja danas razumijeva pamćenje društva, koje oblikuje i određuje pamćenje svojih članova. Ovakvo se dakle pamćenje odnosi na skupinu, a ključno je pitanje: “Što ne smijemo zaboraviti?” (Assman 2005: 36).

Književnost je primjer pamćenja jedne kulture i to ne samo kao obično sredstvo zapisivanja i pohranjivanja nego i kao entitet komemorativnih činova koji uključuje znanja pohranjena u jednoj kulturi – doslovce sve tekstove koje je kultura proizvela i na kojima se ona temelji (Lachmann 2008: 301). Ta riznica tekstova sažeto se promatra upravo kroz vlastita imena (autora, kritičara, teoretičara ili pak književnih likova).

Vlastito se ime koristi kako bi se njime identificirao pojedinac za razliku od vlastitoga imena upotrijebljena u vosijanskoj antonomaziji koje se koristi da bi se koga okarakteriziralo (Benčić 1995: 202). Antonomazija ne dopušta zaborav, ona se nužno temelji na kulturnome pamćenju, tj. čuvanju točno određenoga “znanja” u nekome kolektivu/kulturnome krugu (Benčić 1995:209). Njezina bi se primarna funkcija mogla opisati upravo kao mnemotehnička (Holmqvist i Płuciennik 2010: 374), a još je Ciceron opisao princip mnemotehlike kao odabir određenih mjesta za koja pričvršćujemo mentalne slike o stvarima koje želimo zadržati u svijesti (Ciceron 2002: 226).

Antonomazije apstrahiraju golemu količinu informacija u jednoj ili nekoliko riječi, no ta se količina ne vidi na osnovi denotacije, odnosno referiranja na konkretnu osobu ili mjesto koje je zamijenjeno antonomazijom, nego mnogo više po konotacijama koje proizlaze iz upotrebe pojedine antonomazije u određenome diskursu.

4. “Velika” i “mala” imena u kulturnome pamćenju

Kulturno pamćenje ne treba shvatiti kao nešto što je vezano samo uz “velike” kulture – ono može biti ograničeno na jednu regiju, jedno selo ili jedan rod. Te *mikrokulture* u imena “malih” ljudi pohranjuju određene samo njima poznate konotacije. Naravno da imena glasovitih stvarnih osoba (vladara, vojskovođa, umjetnika) ili izmišljenih likova (mitoloških, književnih, filmskih) mogu računati na široko prepoznavanje, ne samo unutar jedne nacionalne kulture, nego i na razini jednoga kulturnoga kruga.

U nastavku ćemo razmatrati figurativnu upotrebu antičkih i vosijanskih antonomazija te eponima kao mnemotehničkih sredstava kulturnog pamćenja “velikih” imena, a kulturno pamćenje “malih” imena sagledat ćemo kroz vosijanske antonomazije koje se u onomastici nazivaju *nadimcima*.

4.1. Figurativnost antičkih antonomazija

Nazovemo li primjerice Pariz *Gradom Svjetlosti*, Tibet *Krovom Svijeta* ili Palestinu *Svetom Zemljom*, mi u diskurs ne unosimo samo vezu “figurativni označitelj – denotirano vlastito ime”, nego i mrežu konotacija koje su kulturno i diskursno uvjetovane. Mnogi izvan europskoga kulturnoga kruga ne moraju upotrebljavati navedenu antonomaziju za Pariz, pa je čak ni pasivno prepoznavati. Također, *Svetom Zemljom* Palestinu nazivaju

samo oni koji je svetome smatraju, a ostali mogu konkretnu antonomaziju samo registrirati u svome vokabularu. Antičke antonomazije načelno bi i trebale biti bolje prepoznavane nego upotrebljavane, a spomenuto je istraživanje (Grgić i Nikolić 2011) te pretpostavke i potvrdilo jer više od polovice ispitanika nije upotrijebilo ustaljene antonomazije za imena glasovitih političara, glumaca ili športaša.

Publicistički diskurs sklon je upravo ovom tipu antonomazija, u čemu posebice prednjače športski novinari. Janica Kostelić prozvana je *Snježnom Kraljicom*, a tako je poslije nazvano i skijaško natjecanje na Sljemenu. Analogno Jančinu nadimku, novinari su za njezina brata Ivicu pokušali “progurati” antonomaziju *Snježni Kralj*, premda u posljednje vrijeme koriste apelativ *Profesor* aludirajući na tehničku izvrsnost. Ovi primjeri pokazuju kako antonomazija mora biti ne samo “zgodna” nego i “istinita” – Janica Kostelić zbilja je vladala skijaškim stazama, a Ivica Kostelić sjajnom je tehnikom zaslužio ovakav nadimak. Da bi figurativnost bila što veća, u športskom diskursu često nastaju antonomazije koje u sebi kriju i dodatnu figuru, npr. homofoniju (*Šaka sa Srednjaka* – Željko Mavrović, *Sikirica iz Konjica* – Jerko Tipurić, *Lane s Korane* – Boro Cvetković), metaforu (*Div sa Šalate* – Ivo Karlović, *Vatreni* – hrvatska nogometna reprezentacija) ili metonimiju (*Pjesnici* – nogometaši NK Zagreb zbog stadiona u Kranjčevičevoj ulici, *Farmaceuti* – nogometaši NK Slaven Belupo zbog pokroviteljske farmaceutske tvrtke, *Modri* – nogometaši NK Dinamo ili *Bili* – nogometaši NK Hajduk zbog boje dresova).

U navedenim primjerima antičkih antonomazija, osim apelativa i epiteta, često nalazimo perifraze, koje pružaju više informacija nego poetike. Iz antonomazija zemalja i gradova saznajemo njihov zemljopisni položaj (*Grad pod Marjanom*, *Grad na Miljacki*), prirodnu osobitost (*Grad na Četiri Rijeke*, *Zemlja Tisuću Jezera*, *Zemlja Tisuću Otoka*), kulturne znamenitosti (*Grad s Četiri Zvonika*), ime sveca zaštitnika (*Grad sv. Duje*, *Grad sv. Vlaha*), imena glasovitih povijesnih osoba bitnih za osnutak grada (*Dioklecijanov Grad*, *Krešimirov Grad*) ili osoba koje su taj grad proslavile svojim javnim djelovanjem (*Tinov Grad*). Kada u perifrazama ipak prevlada poetičnost, ona je i dalje u “dosluhu” s istinom, što pokazuju *Zemlja Izlazećeg Sunca* (Japan), *Mrtvo Srce Afrike* (Čad) ili *Zemlja Vatre i Leda* (Island).⁶

Poseban slučaj predstavljaju “antonomazije u antonomaziji”, odnosno antičke antonomazije koje u sebi sadrže i vosijansku. Primjerice, ime *Mozart* u sebi objedinjuje virtuoznost i darovitost, pa je, primjerice, Dražen Petrović prozvan *Košarkaškim Mozartom*. Po istom načelu antonomazije su dobili francuski glumac Alain Delon (*Muška Brigitte Bardot*), plaža *Zrće* na Pagu (*Hrvatska Ibiza*) ili sjevernoeuropski gradovi na kanalima (*Venecija Sjevera*). U ovim i sličnim slučajevima antonomazije su nastajale

⁶ Većina američkih saveznih država, uz određene tradicionalne, ima i svoje službene antonomazije, koje upućuju na prirodne ili kulturne znamenitosti (npr. *The Golden State* – Kalifornija, *The Sunshine State* – Florida, *The Lone Star State* – Teksas). Da su takve antonomazije poželjne i u turističkoj promidžbi, pokazuju “svježiji” domaći primjeri: Bjelovar želi dobrodošlicu u *grad sira*, Buzet u *grad tartuفا*, a istarski Hum odavno se diči titulom *najmanjega grada na svijetu*.

usporedbom nove pojave s uzorom ili tzv. sinonimom za određenu osobinu, a obično je riječ o kontekstima gdje se poseže za krajnjim oblicima vrednovanja (Bagić 2010a: 7). Kažemo li da je *Zrće Hrvatska Ibiza*, mi ne mislimo primarno na otok u Balearskom otočju, površine 571,6 km², s 132.637 stanovnika (prema podatcima iz siječnja 2010.), niti na istoimeni grad na jugoistoku otoka, a još manje na činjenicu da su ga u VII. st. pr. Kr. osnovali Feničani. Mi prije svega mislimo na buran noćni život koji je i otok i grad učinio poznatima u svijetu. Vlastito ime "Ibiza" svođenjem na samo ovo obilježje ("mjesto za provod"), gubi na individualnosti i pomalo se svodi na apelativ (Benčić 1995: 209).

Još je zanimljiviji primjer antonomazije *Venecija Sjevera* jer on zorno pokazuje kako unutar istoga kulturnoga kruga može doći do potencijalnoga komunikacijskoga šuma. Preko deset gradova sjeverne Europe diči se naslovom *Venecije Sjevera* (npr. Amsterdam, Kopenhagen, Stockholm ili Sankt Peterburg) iz čega je vidljiv svojevrsan primat grada Venecije kao prototipnoga "grada na vodi" ili "grada na kanalima". Rasprostranjenost ove antonomazije možda oduzima posebnost nadimka (s obzirom da ga koriste razni gradovi), ali istovremeno se u kulturnome pamćenju učvršćuje spomenuti primat talijanskoga grada, nekoć poznatog i po antonomaziji *Serenissima* (*Presvijetla*). U primjeru *Venecija Sjevera* riječ je o tzv. kontekstualnoj antonomaziji (Lausberg 1990: 72), gdje isti označitelj referira na različite označene pojmove, a razumijevanje konkretne antonomazije ovisi o kulturnom kontekstu. Uobičajeno je tako da se unutar jedne kulture jednome gradu od velike važnosti dodijeli antonomazija *Grad*. U hrvatskoj je kulturi to slučaj s Dubrovnikom, u antici su tako govorili za Rim, a Amerikanci svoju *Veliku Jabuku* (New York) još nazivaju i *The City*.

4.2. Figurativne vosijanske antonomazije

Želimo li označiti nečiji postupak izdajničkim, kulturno nam pamćenje nudi nekoliko imena kojima možemo etiketirati takve osobe. Uz *Bruta* (urotnika protiv Gaja Julija Cezara) i *Kvislinga* (norveškoga nacističkoga kolaboracionista), za hrvatske je govornike primarna antonomazija *Juda* (učenik koji je izdao Isusa Krista) (Grgić i Nikolić 2011)⁷. Upravo ovaj primjer pokazuje slojevitost figurativne upotrebe antonomazija, tj. kognitivne procese koji su uključeni pri njezinu izricanju i razumijevanju. Slikovito bismo mogli govoriti o koncentričnim krugovima koji evociraju različite asocijacije. Nazovemo li tako neku osobu *Judom*, tim izborom prije svega evociramo biblijski kontekst, što istodobno mnogo govori o pošiljatelju, ali i primatelju te poruke. Pošiljatelj upotrebom baš tog imena pokazuje da mu je *Biblija* i njezin sadržaj u najmanju ruku poznat, a to očekuje i od recipijenta, tj. adresata antonomazije. Evocirajući ovom antonomazijom biblijski, nužno smo prizvali i kontekst kršćanskoga poimanja Judine

⁷ Više od polovice mladih i starijih ispitanika upotrijebilo je antonomaziju *Juda* u značenju "izdajnika". Zanimljivo je primijetiti kako je manjem broju i mladih i starijih govornika antonomazija za izdajnika bila *Sanader*. Je li u pitanju kratkoročna reakcija na aktualnu političku situaciju (ispitivanje je provedeno tijekom studenog i prosinca 2010. godine) ili će ime bivšega premijera ostati u hrvatskoj frazeologiji, pokazat će vrijeme.

izdaje. Juda je izdao *Gospodina, Sina Božjega, Spasitelja, Otkupitelja, Mesiju, Jaganjca Božjeg, Galilejca, Nazarećanina* (antonomazije za Isusa Krista) i predao ga njegovim tužiteljima, sucima i krvnicima. Sljedeća razina asocijacija uključivala bi konkretan tekst Evanđelja, tj. epizodu o Judinoj izdaji i motive trideset srebrnjaka, poljupca kojim je označen onaj kojeg je trebalo predati, te motive Judina kajanja, smrti i krvave njive kupljene izdajničkim novcem. U hrvatsku su frazeologiju tako ušli izrazi *Judine škuđe* i *Judin poljubac*. Međutim, u današnje doba mi ne evociramo samo biblijski tekst, nego i tzv. diskursno polje stvoreno oko lika Jude Iškariotskog. U to polje ulaze svi tekstovi napisani o Judinu liku i djelu, sve kazališne ili filmske adaptacije Isusova života.⁸

Raščlanjeni primjer antonomazije *Juda* pokazuje višeslojnost vosijanskih antonomazija. Slični su kognitivni procesi uključeni i pri izricanju antonomazija *Don Juan, Casanova* ili *Valentino* za “zavodnika”. Govorniku je prepušten slobodan izbor pojedinog imena, a konkretan izbor govori i o školovanosti govornika, o njegovim područjima interesa, a zapravo o njegovoj *kulturi*. Kulturno pamćenje sačuvalo je u svijesti Europljana ime književnog lika Don Juana, koji se prvi put javio u drami Tirsas de Moline *Seviljski zavodnik i kameni uzvanik* iz 1630. godine, a temu su između ostalih obradili Molière, Mozart i Byron. Druga dva imena pripadaju stvarnim osobama i baš je na njihovu primjeru vidljivo apstrahiranje kao osnovni antonomastički postupak. Giacomo Girolamo Casanova de Seingalt bio je mletački pisac, kockar i diplomat, ali sve je to danas više-manje palo u zaborav, dok je ime *Casanova* ostalo sinonim za ženskaroša, pustolova i zavodnika. *Valentino* je pak referenca na Rudolpha Valentina, zvijezdu nijemoga filma, koji je ostao zapamćen po *ulogama* zavodnika, a ne po ljubavničkoj biografiji. Zanimljivo je primijetiti kako današnje mlađe generacije pod antonomazijom *Valentino* primarno prepoznaju ili modno osviještenu osobu (prema talijanskom kreatoru Valentinu) ili zaljublvenu osobu (prema sv. Valentinu, zaštitniku zaljubljenih).⁹

Ovo pogrešno prepoznavanje istodobno upućuje kako veza između vlastitog imena u vosijanskoj antonomaziji te skupa osobina koje zamjenjuje nije nužno jednoznačna. Kao što individualnome pamćenju uvijek prijete opasnost od zaborava, tako i u onom kolektivnom, kulturnom dolazi ili do zaboravljanja pojedinih imena ili do smanjenja njihove prepoznatljivosti širim slojevima. Primjerice, antonomazija *Caruso* u literaturi se često navodi kao tipična zamjena za “dobra pjevača” (npr. Mršić 2000: 160), što načelno vrijedi za pripadnike starijih generacija. Mlađima je pak *Caruso* ili potpuna nepoznanica ili ga čak povezuju s detektivom Horatiom Caneom iz popularne televizijske serije *CSI: Miami*, kojeg tumači glumac David Caruso, pripisujući toj antonomaziji oznaku “pronijljiv detektiv” (Grgić i Nikolić 2011).

⁸ Zasigurno je većina suvremenih govornika pohranila i sliku Jude Iškariotskog iz najpopularnijih filmskih ekranizacija, primjerice *Isus iz Nazareta* (1977.) F. Zeffirellija ili *Pasija* (2004.) M. Gibsona.

⁹ Mlađi ispitanici su za antonomaziju *Valentino* nudili sljedeća objašnjenja: “modno osviješten” (41%), “zavodnik” (20%), “zaljubljen” (17%), a 22% nije ponudilo nikakav odgovor (Grgić i Nikolić 2011).

4.3. Eponimi i kulturno pamćenje

Kao što je ranije rečeno, eponimi nisu ništa drugo nego antonomastičke katakreze, tj. tropi koji su u potpunosti izgubili svoju figurativnost. Budući da se izgubila prvotna individualna veza s referentom i njegova identifikacija, čime su oni postali pravi apelativi (Znika 2003-2004: 575), postavlja se pitanje mogu li eponimi uopće biti *figure* kulturnog pamćenja. Oni uistinu nisu figure, ali potencijalno postaju mnemotehnička sredstva kolektivnog pamćenja. Naime, svaki "mrtvi" trop može "oživjeti" kada se osvijesti nekadašnji figurativni prijenos značenja, kojim se pokrenuo prvotni proces apelativizacije. Primjerice, svakodnevno pejorativno govorimo o *vandalima*, *barabama* ili *barbarima*, a možda nismo ni svjesni etimologije tih imenica. Ipak, kada se ona prvi put osvijesti (npr. u udžbeniku povijesti ili na satu hrvatskog jezika), eponimi se prestaju ponašati poput ostalih apelativa, koji nemaju motiviranu vezu između označitelja i označenog. Germansko pleme Vandala toliko se "proslavilo" svojim paljenjem Rima 455. godine da se svijest o njihovu činu zadržala u europskom kulturnom pamćenju do naših dana. Sam izraz *vandalizam* figurativno je antonomastički upotrijebio biskup Henri Grégoire 1794. da bi opisao uništavanje umjetnina tijekom Francuske revolucije. Izraz je brzo prihvaćen diljem Europe jer je između ostalog popularizirao već postojeću ideju o Vandalima kao barbarskom plemenu sa "smislom" za uništavanje (Merrills i Miles 2010: 9-10). Iako riječ *barbarin* nije pravi eponim jer dolazi od grčkog apelativa *barbaros*, koji je onomatopejski označavao tuđinca, tj. osobu koja ne zna grčki¹⁰, ta je riječ antičkom antonomazijom postala ime sjevernoafričkog nomadskog plemena *Berbera*, koje su Rimljani, naravno, smatrali barbarima. Sinonimno, osobe koje su neuljudne nazivamo i *barabama*, što je eponim nastao od imena osuđenika Barabe, kojeg je Pilat oslobodio premda je bio razbojnik i ubojica (Mt 27,16; Mk 15,7; Lk 23,19; Iv 18,40, prema Rebić et al. 2007).

Retorička upotreba eponima još je jedna od mogućnosti "buđenja" figurativnosti tako što se perfirastično nudi definicija eponima umjesto same imenice (npr. *Ponašate se kao germansko pleme koje je spalilo Rim!*) ili se aludira na osobu koja je dala ime proizvodu (npr. *Svaki put kada jedem sendvič, osjećam se grofovski!*). Na ovaj se način evocira nekadašnja referencijalna, identifikacijska funkcija koju su ovi eponimi imali prije nego što su se apelativizirali.

Zaseban tip eponima predstavljaju i nazivi proizvoda koji su se u prošlosti toliko nametnuli da su od *branda* postali apelativi. Danas su većini govornika imenice *digitron* i *kalkulator* sinonimi, kao i *kalodont* (kolokvijalno *kaladont*) i *zubna pasta*. Ipak, prvi su nazivi nekada bili vlastita imena (tvrtke ili zaštićenog proizvoda) koja su se toliko uvriježila da su izgubila funkciju imenovanja konkretnog proizvoda. Ovdje je bitno naglasiti kako su *digitron* i *kalodont* apelativi samo na području bivše Jugoslavije. Uže

¹⁰ Sličan slučaj deapelativizacije predstavlja općeslavenski etnonim *Nijemac*, što zapravo znači "nijem, nemušt čovjek", odnosno onaj kojega stari Slaveni nisu mogli razumjeti (psl. **němьсь*). Okolni narodi, koji kasnije dolaze u Europu, zovu Nijemce sveslavenskim nazivom: Mađari *Német*, Turci *Nemçeli* (pored Alemança, prema francuskom Allemand), Romi *Njamco* i *Ninco*, a Rumunji pak *Neamț* (Skok 1988: 516).

kulturološke razlike vidljive su primjerice iz imenovanja “gazirane mineralne vode”. Lako ćemo prepoznati da netko dolazi iz Bosne i Hercegovine jer pije *kiseljak*. No postoje još uže, čak idiolektalne specifičnosti jer dok neki Hrvati piju *jamnica*, drugi pak žed gase *radenskom*.

Svaka vsijanska antonomazija može postati eponimom. Kao primjer nam može poslužiti imenica *cezar* (lat. *caesar*), koja je početno bila *cognomen* ili porodični nadimak Gaja Julija. Već je njegov pranećak i nasljednik Gaj Oktavije, prvi rimski car, sebi dodao nadimak Cezar, što su činili i njegovi nasljednici, pa je *cezar* jednostavno postala imenica koja označava rimskoga vladara. U slavenskim jezicima ona je dala imenicu *car*, a u njemačkom *Kaiser* (po klasičnom latinskom izgovoru [kajsar]).

4.4. Obiteljski i ženski nadimci

Nije sporno da je uloga antonomazije kao mnemotehničkog sredstva kulturnog pamćenja iznimno bitna, posebice kada se antonomazijama očuvaju imena velikih vladara, mislilaca, književnih likova, općenito nečega što smatramo kulturnim dobrom ili *općom kulturom*. No nisu samo “velika imena” ona za koja prijanja sjećanje. Kulturno se pamćenje upisuje i u imena “običnih” ljudi.

Vlastita imena područje su interesa onomastike, a njihovo je proučavanje bitno jer ona nose pečat povijesti, kulturnih utjecaja i veza, tradicije, običaja, religije, jezičnoga razvoja i sl. (Grković 1977: 7). Imena ljudi u onomastici se objedinjuju terminom *antroponima*, koji se dijele na *osobna imena*, *prezimana* i *nadimke* (Šimunović 2009: 75). Za ovaj su rad nadimci posebno zanimljivi s obzirom da su oni svojevrsne antonomazije osobnih imena. Ipak, ovdje se nećemo baviti tipičnim osobnim nadimcima, koji ili ističu neku osobnu karakteristiku (*Čoro*, *Gara*, *Brzi*) ili su skraćeni oblici osobnih imena i prezimana (*Zoki*, *Goga*), nego samo o obiteljskim nadimcima izvedenima od osobnih imena i prezimana predaka (patronimi i metronimi) te ženskim nadimcima koji su se u nekim hrvatskim krajevima izvodili od imena oca, djevojačkog prezimana, imena muža ili pak kraja iz kojega je dolazila snaha. Ovakvi su se ženski nadimci, naravno, mijenjali prema bračnom statusu.

Još je Kvintilijan kao prototipne primjere antonomazije naveo upravo patronimne oblike *Pelides* (*Pelejević*) (za Ahileja) i *Tydides* (*Tidejević*) (za Diomeda) (Kvintilijan 1984: 268). Dakle, antonomazije kao ekvivalent osobnom imenu koje zamjenjuju mogu iskazati odnos “otac-sin”, što je zapravo prirodna metonimijska zamjena. Na sličan su način nastajala i prezimana, češće patronimna nego metronimna, a budući da na razvoj prezimana najviše utječu izvanjezični čimbenici, ona nam otkrivaju i znatne kulturološke razlike. Ustaljen je onomastički stav kako su Hrvati prvi slavenski narod koji je razvio prezimensku komponentu (već u XI. st.) (Šimunović 2009: 168), no uz ustaljena prezimana, koja su u Hrvatskoj službeno bila obvezatna od 1780. godine (tzv. Jozefinski patent), u određenim se krajevima (sjeverna Dalmacija, Hercegovina) kao vrlo produktivna antroponimijska kategorija zadržao običaj tzv. obiteljskih ili rodovskih

nadimaka (Šimunović 2009: 193-194). Razlog postojanja takvih nadimaka jest točnije identificiranje različite obitelji istog prezimena (Bjelanović 2007: 74)¹¹. Za kulturno pamćenje zajednica u kojima se javlja ova pojava takvi nadimci često nose više informacija i konotacija nego službena prezimena. Njima se prate podrijetlo, migracijski putovi te istaknuta karakteristika ili zanimanje nekog pretka (npr. *Dòlinàri* od “dol”, *Dràžani* od “dràga”, *Ždère*, *Krlje*, *Kováči*, *Tičàri* itd.), a često oni prelaze i u toponime, imenujući sela i zaseoke (Šimunović 2009: 196).

Drugi tip nadimaka koji postaju nositelji kulturnoga pamćenja jesu ženski nadimci koji svojom raznovrstošću, ali i nepostojanošću možda najzornije pokazuju patrijarhalne odnose. U feudalno doba žene su imale samo osobna imena, a kada ih je trebalo točnije identificirati, dodavalo se ime ili prezime oca, muža, brata ili sina (Šimunović 2009: 178).

Još uvijek živa praksa u pojedinim hrvatskim krajevima pokazuje kako se ženski nadimci doživljavaju ili kao oblik prisvajanja ili kao znak svojevrsnog distanciranja. Prvu skupinu ženskih nadimaka (antonomazija) činili bi *andronimi* (imena po muškarcu) koji potiru ženino individualno ime i definiraju je kao nečiju kćer ili suprugu. Takva je praksa u prošlosti bila dosta raširena, a razlog je između ostalog mogao ležati i u relativno malenom broju ženskih svetačkih imena, koja su postala obvezatna nakon Tridentskog koncila (Šimunović 2009: 150). Do udaje su ženu mogli nazivati *Perina*, *Mirkanova* ili *Juričeva* (prema očevu imenu, nadimku ili prezimenu) odnosno *Bricina* ili *Mlinarova* (prema očevu zanimanju), no takvi su se nadimci u pravilu samo dodavali osobnom imenu (npr. *Jela Mirkanova*). Često su ovakvi nadimci postajali i obiteljski, pa se nadimak *Lovnikov(a)* prenosio ne samo na lugarevu ženu i djecu, nego čak i na unuke. Kulturno pamćenje i ovdje pokazuje selektivan pristup – istaknuti pojedinci pamte se dugo nakon svoje smrti jer je njihovo štovanje paradigmatski način pamćenja “koje stvara zajednicu” (Assman 2006: 73). Imena glasovitih predaka nastavljaju živjeti u antonomazijama njihovih potomaka, kao što kaže i egipatska poslovice: “Onaj živi čije se ime spominje”.

Potpuno samostalne antonomazije predstavljaju oni nadimci koje su žene dobivale nakon udaje, prema muževu imenu ili zanimanju. Tipično se ta samostalnost ogleda u sufiksima *-ovica/-evica* i *-inica*, premda su nerijetki i oblici s *-ova/-eva* i *-ina*. Tako je primjerice Milanova žena *Milanovica*, Grgina *Grginica*, a brijačeva supruga *Bricinica*. Snaga ovih nadimaka najviše dolazi do izražaja u sposobnosti potpunog potiranja osobnog imena (anegdotskog su karaktera slučajevi da se pravo ime dozna tek na sprovodu!). I najpoznatiju junakinju hrvatske usmene književnosti poznajemo samo po njezinoj antonomaziji – *Asanaginica*.

Dok ova skupina nadimaka pokazuje izrazitu tendenciju prisvajanja i oduzimanja ženine individualnosti, drugi pak primjeri pokazuju težnju k diferencijaciji i naglašavanju “tuđinskog” statusa u novoj obitelji, odnosno zajednici. To se postiže davanjem

¹¹ Važnost ovog posebnog tipa nadimka duhovito pokazuje I. Jakovljević: “Ako se ni za obiteljsko prezime, ni za pleme, ne more dodati da je rečeni ovi ili oni, onda cila loza nije kako treba.” (Jakovljević 2006: 94)

nadimaka prema djevojačkom prezimenu ili rodnom kraju. Pojava je tipična za Imotsku i Cetinsku krajinu, Podbiokovlje i zapadnu Hercegovinu, a nerijetka je i u njima susjednim područjima (jugozapadnom dijelu Kninske krajine, podvelebitskim selima uz more sve do Senja te Livanjskom i Ramskom kraju). Redoviti način tvorbe tih nadimaka postiže se dodavanjem sufiksa *-uša* (*Jurčuša*, *Galuša*), a rjeđe i *-ulja* (*Roškulja*), *-ača* (*Đuzelača*), *-inka* (*Matusinka*) i *-inica* (*Bendinica*) (Bekavac Basić 2004: 502). I ove su antonomazije također mogle nastajati uslijed malenog broja biblijsko-svetačkih imena u postridentskom razdoblju. P. Šimunović (2009: 161) navodi podatak o samo 40-ak muških i 20-ak ženskih imena na koja se reducirao kršćanski “repertoar” u XVIII. st. Dodatni čimbenik koji je utjecao na plodnost ovakvih antonomazija jest i patrijarhalni, zadružni način života. Nerijetko je pod istim krovom živjelo nekoliko generacija i obitelji u užem smislu te je bilo potrebno razlikovati ženske članove domaćinstva. Primjerice, u Duvanjskome kraju baka Maru zvali bi *Roškulja* (jer je bila iz Roškoga Polja), jednu snahu Maru zvali bi *Čuluša* (po djevojačkom prezimenu Čulo), a drugu snahu Maru *Kovačuša* (prema obiteljskom nadimku Kovači)¹². Djevojačko prezime čuvalo se u nadimku sigurno i radi sprečavanja rodoskrvnuća, ali ponajviše radi usmenog praćenja genealogija jer su se u nemirnim turskim vremenima matice slabo vodile ili nestajale u požarima.

Potencijalna pejorativnost ovakvih nadimaka pokazuje se takvima samo u očima vanjskih promatrača, dok je za članove zajednice takav nadimak isključivo ispunjenje tradicijom zadane uloge. Kao i sve druge antonomazije, i ove pokazuju izrazitu sposobnost apstrahiranja velike količine informacija i konotacija, a na taj su način i postajale sredstva kulturnog pamćenja jedne zajednice.

5. Zaključak

Sagledavanjem “velikih” i “malih” imena koja ulaze u antonomazije potvrđuje se uloga ovoga tropa kao mnemotehničkoga sredstva kulturnoga pamćenja. Upamćivanjem imena glasovitih stvarnih osoba ili izmišljenih likova istodobno se učvršćuje kulturni identitet određene zajednice, ali i širi mreža značenja koja stoji i iza figurativne, a i naizgled doslovne jezične upotrebe. Vlastita imena u općem jeziku ne konotiraju značenja jer se izravno vežu uz predmet imenovanja (imaju referencijalnu i identifikacijsku funkciju), no imena u antonomazijama nužno su motivirana i evociraju višeslojne asocijacije. Ona su otvorena za preispisivanja značenja, ali i za ispunjavanja novim sadržajima.

Obiteljski i ženski nadimci karakteristični za hrvatske krajeve pokazuju slične osobine, ali na tzv. mikroprostoru. Obiteljski ili rodovski nadimci nastajali su radi razlikovanja obitelji s istim prezimenom, pružajući i dodatne informacije o podrijetlu ili o glasovitom pretku. Antonomazije ženskih imena mogu biti andronimi, koji

¹² Pošiljatelji i primatelji ovih antonomazija uz informaciju o ženinu podrijetlu evociraju i konotacije oblikovane u užoj zajednici (o “dobroj” ili “lošoj” naravi, o izgledu ili pak o imovinskom statusu).

naglašavaju pripadnost ocu ili mužu, a potiru ženinu individualnost i osobnost. S druge pak strane, nadimci koji govore o ženinu podrijetlu (bilo o kraju iz kojega dolazi bilo o djevojačkom prezimenu) služe diferencijaciji, ali i svojevrsnoj segregaciji.

Literatura

- Anderson, R. Dean, *A Glossary of Greek Rhetorical Terms*, Peeters, Leuven, 2000.
- Assman, Jan, *Kulturno pamćenje: pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*, Vrijeme, Zenica, 2005.
- Assman, Jan, "Kultura sjećanja", u: *Kultura pamćenja i historija*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 45-78.
- Bagić, Krešimir, "Imena koja (se) pamte", *Vijenac*, 18, 2010a., br. 423, str. 7.
- Bagić, Krešimir, "Na početku bijaše - figura", *Vijenac*, 18, 2010b, br. 438-439, str. 7.
- Bekavac Basić, Ivan, "Prezimana i patronimi izvedeni od prezimena za ženske udane osobe u Imotskoj krajini, zapadnoj Hercegovini, Sinjskoj krajini, Makarskom primorju, Livnu, Duvnu, Šuici i susjednim krajevima", u: *Rječnik imotsko-bekijskoga govora*, Društvo Lovrečana, Zagreb, 2004., str. 534.
- Benčić, Živa, "Antonomazija", u: *Tropi i figure*, ZAZNOK, Zagreb, 1995., str. 189-219.
- Bjelanović, Živko, *Onomastičke teme*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2007.
- Botica, Stipe, *Biblija i hrvatska kulturna tradicija*, v. n., Zagreb, 1995.
- Ciceron, Marko Tulijski, *O govorniku*, Matica hrvatska, Zagreb, 2002.
- Cuddon, John Anthony, *Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, Penguin Books, London, 1999.
- Drews, Lydia, "Antonomasie", u: *Historisches Wörterbuch der Rhetorik, A-Bib*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1992.
- Dumarsais, César Chesneau i Fontanier, Pierre, *Les tropes*, Slatkine reprints, Ženeva, 1967.
- Dupriez, Bernard, *Gradus: les procédés littéraires*, Union Générale d'Éditions, Pariz, 1980.
- Fontanier, Pierre, *Les Figures du discours*, Flammarion, Pariz, 1968.
- Genette, Gérard, *Figure*, Vuk Karadžić, Beograd, 1985.
- Grgić, Ana i Nikolić, Davor, *Upotreba i prepoznavanje antonomazije – usporedba mladih i starijih govornika*, *Govor*, 28, 2011., br. 1, str. 25-43.
- Grković, Milica, *Rečnik ličnih imena kod Srba*, Vuk Karadžić, Beograd, 1977.
- Holmqvist, Kenneth i Płuciennik, Jarosław, "Princess Antonomasia and the Truth: Two Types of Metonymic Relations", u: *Tropical Truth(s)*, De Gruyter, Berlin i New York, 2010., str. 373-381.
- Jakovljević, Ivo, *Veliki rječnik šibenskih riči, nadimaka, imena, prezimena, ronzzanja, štracanja i štucigavanja*, POP & POP, Zagreb, 2006.

- Kvintilijan, Marko Fabije, *Obrazovanje govornika: odabrane strane*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1984.
- Lachmann, Renate, "Mnemonic and Intertextual Aspects of Literature", u: *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, De Gruyter, Berlin i New York, 2008, str. 301–310.
- Lanham, Richard A., *A Handlist of Rhetorical Terms*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles i London, 1991.
- Lausberg, Heinrich, *Elemente der literarischen Rhetorik*, Max Hueber Verlag, Ismaning, 1990.
- Matešić, Josip, "Frazemi s komponentom vlastitog imena u hrvatskom jeziku", *Filologija*, 20-21, 1993., str. 293–297.
- Merrills, Andy i Miles, Richard, *The Vandals*, Wiley-Blackwell, Oxford, 2010.
- Meyer, Michel et al., *Povijest retorike od Grka do naših dana*, Disput, Zagreb, 2008.
- Morier, Henri, *Dictionnaire de poétique et de rhétorique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1981.
- Mršić, Dubravko, *Eponimski leksikon*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000.
- Popović, Tanja et al., *Rečnik književnih termina*, Logos art, Beograd, 2007.
- Rebić, Adalbert et al., *Jeruzalemska Biblija: Stari i Novi zavjet s uvodima i bilješkama iz "La Bible de Jérusalem"*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2007.
- Ribarova, Slavomira, "Frazemi s biblijskim osobnim imenima u češkom i hrvatskom jeziku", *Riječ*, 7, 2001., br. 1, str. 71–76.
- Shipley, Joseph T., *Dictionary of World Literature: Criticism; Forms; Technique*, Littlefield, Adams & CO, Paterson, New Jersey, 1964.
- Skok, Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Knj. 2, K-poni*, JAZU: Zagreb, 1988.
- Šimunović, Petar, *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2009.
- Škarić, Ivo, *Temeljni suvremenoga govorništva*, Školska knjiga, Zagreb, 2008.
- Škiljan, Dubravko et al., *Leksikon antičkih termina*, Antibarbarus, Zagreb, 2003.
- Znika, Marija i Maja, "Vlastito ime i brojivost", *Folia onomastica Croatica*, 12-13, 2003.-2004., str. 573–578.

SUMMARY

Ana Grgić – Davor Nikolić

ANTONOMASIA – A FIGURE OF CULTURAL MEMORY

This paper analyses the function of antonomasia as a figure of cultural memory. Classical rhetoric defined this trope as the substitution of proper name by appellative, epithet or periphrasis, whereas in the contemporary rhetoric it is also seen as a reverse figure called Vossian antonomasia. Figurative and lexicalized antonomasias (eponyms) for either fictional or true characters of historical governors, soldiers and artists are passed on and persevered by cultural memory. In opposition to so-called big “names”, the cultural memory of a smaller community (region, village or a clan) fortifies its collective memory by applying particular nicknames (*de facto* antonomasias). Typical examples are patronyms and matronyms, as well as names addressed to women either after their husband’s name, maiden name or their birthplace.

Key words: *antonomasia; anthroponyms; cultural memory; onomastics; rhetoric; trope*